Abdülmuttalib B. Hâşim'in Dinî Kimliği Üzerine Rivayetler ve Tarihsel Bağlamda Bir İnceleme

Doç. Dr. Murat Bıyıklı

Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye

Özet

Hz. Peygamber'in sîretindeki önemli şahsiyetlerden biri olan dedesi Abdülmuttalib, İslâm öncesi Mekke toplumunda dikkat çeken bir isimdir. Asıl adı Şeybe olmasına rağmen amcası Muttalib'in terkisinde Mekke'ye girince Müşrikler tarafından amcasının kölesi zannedilerek Abdülmuttalib denilmiş ve böyle maruf olmuştur. Abdülmuttalib Kâbe'nin bazı hizmetlerini yürütmesi, Cürhümîlerce kapatılan Zemzem kuyusunu bulup yeniden açığa çıkarması ve Mekke'nin siyasi liderlerinden biri olması hasebiyle hem tarihsel hem de dini açıdan dikkate şayan bir karakterdir.

Bununla beraber onun dinî inancı konusunda farklı rivâyetler bulunmaktadır. Bu rivâyetler Abdülmuttalib'in "Hanif" olup olmadığı konusunu tartışmalı bir hâle getirmektedir. Onun inancı konusunda zikredilen Haniflik, Câhiliye Dönemi'nde İbrahimî tevhid inancını benimseyen, Yahudilik ve Hristiyanlığa bağlı olmayan bir dinî anlayış olarak tanımlanmaktadır. Bazı kaynaklarda geçen aktarımlar Abdülmuttalib'in Allah'a iman eden ve şirkten uzak duran bir kişi olduğunu ileri sürerken, kimileri onun dönemin geleneksel putperest inançlarıyla bağlantılı olduğunu savunmaktadır.

Bu çalışmada, Abdülmuttalib'in Hanif olup olmadığına dair rivâyetler ele alınacak ve bu konuda tarihsel ve akademik bir değerlendirme yapılacaktır. Bu değerlendirme, rivâyetlerin sıhhati, tarihsel bağlamı ve Abdülmuttalib'in uygulamaları üzerinden şekillenecektir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, İslâm Öncesi Mekke, Câhiliye'de Dini Kimlik, Hz. Muhammed, Abdülmuttalib, Haniflik.

Narratives on the Religious Identity of ʿAbd al-Muttalib b. Hāshim and an Examination within the Historical Context

Assoc. Prof. Dr. Murat Bıyıklı

Erciyes University, Kayseri, Türkiye

Abstract

One of the prominent figures in the life of the Prophet Muhammad was his grandfather, ʿAbd al-Muttalib, a noteworthy personality in pre-Islamic Meccan society. Although his original name was Shayba, he became widely known as ʿAbd al-Muttalib after entering Mecca on the back of his uncle al-Muttalib's mount; the polytheists (mushrikīn) mistook him for his uncle's slave, and thus began referring to him by that name. ʿAbd al-Muttalib attracted historical and religious attention due to his roles in overseeing certain services of the Kaʿba, rediscovering and reopening the Zamzam well, which had been sealed by the Jurhum tribe, and becoming one of the political leaders of Mecca.

However, there are divergent narratives concerning his religious beliefs, which have rendered the issue of whether he was a Hanīf a subject of scholarly debate. In this context, Hanīf is defined as a monotheistic belief system attributed to the Abrahamic tradition, independent of both Judaism and Christianity, and prevalent among certain individuals during the Jāhiliyyah period. Some sources portray ʿAbd al-Muttalib as a man who believed in one God and avoided polytheism, while others argue that he adhered to the traditional polytheistic practices of his time.

This study will examine the reports concerning ʿAbd al-Muttalib's association with Hanīf monotheism and will offer a historical and academic evaluation of the issue. The analysis will be shaped by assessing the authenticity of the narratives, their historical context, and ʿAbd al-Muttalib's actions in light of these considerations.

Keywords: Islamic History, Pre-Islamic Mecca, Religious identity in Jāhiliyyah, The Prophet Muhammad, ʿAbd al-Muttalib, Hanīf Belief.

Giriş

Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib b. Hâşim b. Abdümenâf b. Kusay, henüz gençliğinin başlarında amcası Muttalib tarafından Mekke'ye getirilmiştir. Muttalib Medine'ye gelip annesi Selmâ ile görüşmüş ve yeğeni Abdülmuttalib'i Mekke'ye kabilesinin yanına götürmek istediğini söylemiştir. Selmâ başlangıçta karşı çıksa da Muttalib'in kararlılığı karşısında direnememiş ve oğlunun Mekke'ye gitmesine izin vermiştir. Abdülmuttalib Mekke'de yaşamaya başlamış, Yemen taraflarına ticarete giden amcasının orada vefat etmesi üzerine öncesinde onun yürütmüş olduğu Sikâye ve Rifâde görevlerini almış, vefat edene kadar da bu görevleri sürdürmüştür. Mekke'deki hacıların yemek ve su ihtiyacını karşılamıştır.(İbn Sa'd, 1410/1990, s. 1/67) Bu yönünün yanı sıra, Kureyş'in lideri olması, Hz. Peygamber'in dedesi olması hasebiyle Abdülmuttalib tarihi ve dini açıdan önemli bir isimdir. Ancak hem klasik kaynaklarda hem de muasır araştırmacılar tarafından kaleme alınan çalışmalarda, Abdülmuttalib'in inancı yönünde farklı aktarımların yer aldığı gözlemlenmektedir. Bunların bazılarında Abdülmuttalib'in doğrudan Hanif olduğu söylenirken kiminde ise Hanif olmadığı ifade edilmektedir. Bu farklılıklar Abdülmuttalib'in hayatındaki olayların parça

parça alınmasından kaynaklanmaktadır. Abdülmuttalib'in Fil Vak'ası esnasındaki tavırları, gördüğü bir rüya üzerine Cürhümlüler tarafından kapatılan Zemzem kuyusunu eşmeye gitmesi, kuyunun eşilme aşamasında Kureyşlilerle yaşadığı olaylar, sonrasında Abdullah'ı kurban etmek için adakta bulunması ve bu süreçte izlediği tutumlar, onun inancı hakkında oluşan farklı kanaatlere neden olmaktadır.

Bu araştırma, farklılıklara neden olabilecek hem en temel bazı klasik İslâm tarihi eserlerinin hem de bazı modern akademik çalışmaların analizini içerecektir. Böyle bir çalışmada Hz. Peygamber'in dedesi olması hasebi ile Abdülmuttalib'in inancı hakkında görüş beyan eden muasır çalışmaları tek tek serdedecek bir literatür taraması elbette ki mümkün görünmemektedir. Bu çalışmada farklı yönde kanaat aktaran birkaç örneklem üzerinden karşılaştırma usulü izlenecektir. Örneğin bu konuda muasır araştırmacı Mahfuz Söylemez'in "İlk Dönem İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre Câhiliye" adlı çalışması yine İbrahim Usta'nın "Câhiliye Dönemi Tanrılarından Hübel" başlıklı çalışması H. Ahmet Sezikli'nin "Abdülmuttalib" maddesi zikredilmelidir. Buralarda yer yer Abdülmuttalib'in inancına değinilmiştir. Klasik kaynaklarda İbn İshâk (ö. 151/768) ve İbn Hişâm'ın(ö. 218/833) *Sîret*'leri ve İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakât*'ı, Tâberî'nin (ö. 310/923) *Târîhu't-Taberî*'si Câhiliye Dönemi Arap kültürünü anlatan İbnü'l-Kelbî'nin (ö. 204/819 [?]) *Kitâbu'l-Esnâm*'ı, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Kitâbü'l-Maârif*'i yanı sıra Abdülmuttalib'in inancına dair delil olarak gösterilen hadisler için Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*'leri gibi hadis kaynaklarına müracaat edilecektir.

İlgili çalışmada tarihsel metin analizi yapabilme adına, klasik eserlerdeki Abdülmuttalib'in inancı hakkında geçen rivâyetler incelenecektir. Câhiliye Dönemi Hanifleri ile Abdülmuttalib'in inanç ve uygulamaları karşılaştırmalı analiz yapılarak kıyaslanacaktır. Bu şekilde Abdülmuttalib'in Hanif olup-olmadığına dair bir sonuca ulaşmak amaçlanmaktadır. Diğer taraftan Câhiliye Dönemi inanç sistemi ve Fetret Dönemi hakkında yapılan kelâmî tartışmalara, ulema görüşlerine ve Câhiliye Araplarının ahiret durumuna girilmeyecek, genel bir değerlendirme yapılacaktır.

1. Haniflik Kavramı ve Câhiliye Dönemindeki Dini Yapı

1.1. Haniflik Nedir?

Farklı manaya geldiği(Kuzgun, 1997, ss. 33-35) ifade edilmekle beraber *Hanif* kelime anlamı itibari ile sapıklıktan hidayete yönelen demektir.(Erdil, 2023, s. 191) Terim bakımından ise Hz. Peygamber'in bi'setinden önce putlara tapmayı reddederek Hz. İbrahim'in inancı ve dinî uygulamalarını yansıtan yaşayış tarzıdır. *Lisânu'l-Arab*'da, putlara tapmayıp Allah'a secde eden,(İbn Manzûr, 1414, s. 8/133) Câhiliye Dönemi'nde Hz. İbrahim'in dini üzere sünnet olan ve Kâbe'yi hacceden Araplara Hanif denildiği(İbn Manzûr, 1414, s. 9/57) ifade edilirken bir başka yerde bunların cünüplükten guslettiği ilave edilmektedir.(İbn Manzûr, 1414, s. 9/58) Haniflik'in ve Hz. İbrahim'in dininin keyfiyeti hakkında Kur'an "İbrâhim ne Yahudi ne Hristiyan idi; bilâkis O, tek Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi, müşriklerden de değildi." (Âl-i İmrân Suresi 3/67), "De ki: "Allah doğruyu söylemiştir. Öyle ise, Hanîf olan İbrâhim'in dinine uyunuz. O müşriklerden değildi."(Âl-i İmrân Suresi 3/95), "Bunları, Allah'ın birliğine -şirke sapmadan- iman etmiş olarak yapın. Allah'a ortak koşan kişi, gökten düşüp parçalanan ve kuşların kapıştığı yahut rüzgârın ücra bir yere sürüklediği nesnelerden farksızdır"(Hac Suresi 22/31), "Bir zamanlar İbrâhim babasına ve topluluğuna şöyle demişti: "Ben sizin taptıklarınızdan uzağım, beni yaratan başkadır (ancak O'na ibadet ederim). O bana doğru yolu gösterecektir."(Zuhruf Suresi 43/26) gibi ayetler de konumuz bağlamında kesin bilgiler vermektedir. Bu ayetleri çoğaltmak mümkündür ancak bunlar Haniflik'in ne olduğunu göstermesi bakımından yeterlidir. Buna göre Hanifler, Allah'ın varlığına inanmakla beraber bir olduğuna da inanmaktadırlar. O'na başka ilahları ortak koşan müşriklerden ve taptıkları putlardan uzaktırlar. Bu noktada Hanifler, Allah'ın varlığına inanan müşriklerden kesin bir şekilde ayrılmaktadır. Bu bağlamda kaynaklarda

Câhiliye Dönemi için başlangıçta Hanif olarak zikredilen genellikle dört isimden bahsedilmektedir. Bu kişiler Varaka b. Nevfel (ö. 610 [?]),(Varaka b. Nevfel'in putlara tapmadığı sonradan Hristiyanlığa geçtiği bilinmektedir.(İbn Kuteybe, 1992, s. 59) Ubeydullah b. Cahş (ö. 3/625), Osman b. Huveyris ve Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'dir (ö. 606).(Bağdâdî, t.y., ss. 171-172, 1405/1985, ss. 152-153) Bunun haricinde Kus b. Saide el-İyadi
(ö. 600), Umeyye b. Ebi's-Salt (ö. 8/630 [?]), Erbab b. Riab, Ebû Kerb Es'ad el-Himyeri, Süveyd b. Amr el-Müstalaki, Veki' b. Seleme el-İyadi, Umeyr b. Cündeb el-Cüheni, Adi b. Zeyd el İbâdî, Ebû Kays Sırme b. Ebû Enes, Seyf b. Zûyezen, Amir b. Zarb el-Udvani, Abdüttabiha b. Sa'leb, İlaf b. Şihab et-Temîmî, Mütelemmis b. Umeyye el-Kenânî, Züheyr b. Ebî Sülmâ, Hâlid b. Sinan el-Absi, Abdullah el-Kudai, Abid b. Ebras el-Esedî, Ka'b b. Lüey isimleri de zikredilmektedir. Bunlar arasından sadece Zeyd b. Amr'ın Haniflik üzerinde kaldığı söylenmektedir. Onun hakkında Hz. Peygamber "Ahirette tek başına bir ümmet olarak diriltileceğini" söylemiştir.(İbn Kuteybe, 1992, s. 59) Konu bağlamında bu isimler arasında Abdülmuttalib'in adı zikredilmemektedir. Hanifler arasında ismi zikredilen ilk dört isim; Kureyş'in, Hz. İbrahim'in dinini terk ettiğini ve onların dalâlete düşmüş olduğunu söylemişler ve kendilerine hiçbir faydasının dokunmayacağı putlara tapmayı reddetmişlerdir. Arayış içerisine giren bu dört kişiden üçü en sonunda Hristiyanlıkta karar kılmış, sadece Zeyd b. Amr, Haniflik inancı üzerinde kalmıştır. Putlardan ve putlar adına yapılan bütün ritüellerden, Câhiliye adetlerinin tümünden uzak durmuştur. Öyle ki ömrünün son zamanlarındaki konuşmasından anlaşıldığı üzere Kureyş içerisinde Hz. İbrahim'in dininden, ondan başkası yoktur.(İbn Hişâm, t.y., s. 1/204-208; İbn İshâk, 1398/1978, ss. 115-116)

1.2. Câhiliye Araplarının Din Algısı

Câhiliye Araplarında farklı inançlar vardı. Bunlardan öne çıkanlar Putperestlik, Mecûsîlik, Yahudilik, Hristiyanlık, Haniflik ve Sabiîlik'tir. En yaygın olanı ise Putperestlik inancıdır. Putperestlik'in Mekke'ye nasıl geldiği konusunda ise farklı rivâyetler bulunmaktadır. Bir rivâyete göre Kâbe çevresinde yaşayan Mekkeliler, Kâbe'ye olan tazimlerini gösterme adına herhangi bir seyahate gidecekleri zaman Kâbe'den yanlarına taşınabilecek olan taşlar alırlar, Kâbe'ye gösterdikleri ihtiramı bu taşlara gösterirlerdi. Onların bu tavrı zamanla taşlara tapmaya kadar dönüştü. Farklı şekil ve yapıdaki taşlara tapar hâle geldiler. Diğer rivâyete göre de Şam taraflarına giden Amr b. Lühay, (ö. ?) oradaki insanların yaptıklarından etkilenmesi sonucu, onlardan Mekke'ye götürülmek üzere bir put vermelerini istemiştir. Kendisine verilen Hübel'i alıp Mekke'ye getirmiş, buradakiler Amr b. Lühay'ın yönlendirmesi ile Hübel'e tazim ve tapınmada bulunmaya başlamışlardır. Putlara inanan Hicaz'daki putperestlerde putların ilah olduğu inancının yanı sıra, baş ilahın Allah olduğu anlayışı vardır. Onlar Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte putların kendilerini Allah'a yaklaştıracağını, şefaatçi olacağını düşünürler ve onları Allah'a ortak koşarlardı.(İbnu'l-Kelbî, 2000, ss. 6-8; Severcan, 2019, ss. 28-30) Bu müşrikler, yolculuğa çıkacağı zaman, bineğine binmeden putlara yüz sürer, dönünce de benzer ritüeller yaparlardı. Kâbe'ye yaptıkları gibi bunlara da hediyeler takdim edilir ve yapı şeklinde olanlar tavaf edilirdi.(İbn Hişâm, t.y., s. 78)

1.3. Haniflerin Toplum İçindeki Yeri

Hanifler, Mekkeli müşriklerin putlara gösterdiği tazime, onlara hediye ve kurban takdimi gibi ritüellerine karşı çıkıp, onların tevhidî yoldan çıktığı gerekçesi ile Mekkelilerin yaptıklarını yapmayınca, Kureyş tarafından dışlanmaya başlamışlardır. Öyle ki her ne kadar Haniflik yukarıda bahsi geçtiği üzere Hz. İbrahim'in inancı üzerine yaşama anlamına gelse de Müşrikler'in kendileri gibi inanmayan kişilere de Hanif dedikleri ifade edilmektedir. Bu bağlamda Haniflerin yaşadıkları Câhiliye Dönemi'nde toplum tarafından dışlandıkları açıktır.

2. Abdülmuttalib'in Uygulamaları ve İnancı Üzerine Rivâyetler

Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib, Kureyş'in önde gelen liderlerinden biri olup Mekke'de önemli görevler üstlenmiştir. Onun gündelik hayatındaki uygulamaları ve dini inancı, Hanif olup-olmadığı tartışmalarında kritik bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda, Kâbe'ye karşı tutumu, dua ve adak kültürüne bakışı ve putperestlik ile olan ilişkisinin incelenmesi önemi haizdir.

2.1. Abdülmuttalib'in Hanif Olduğuna Kullanılabilecek Deliller

Abdülmuttalib'in Hanif olduğunu öne süren deliller, gündelik hayatına dair rivâyetlerden hareketle genellikle onun tevhid inancına yatkınlığı, putperestliğe mesafeli duruşu ve Allah'a yapmış olduğu dualarla ilişkilendirilmektedir. Bu deliller İslâm tarihi kaynaklarında ve hadis kitaplarında geçen rivâyetlere dayanmaktadır. Bunlar alt başlıklar hâlinde değerlendirilecektir.

2.1.1 Zemzem ve Kâbe Çalışmaları

Abdülmuttalib'in en önemli tarihi rollerinden biri, Sikâye ve Rifâde gibi Kâbe'nin hizmetini üstlenmesi ve gördüğü bir rüya üzerine Zemzem kuyusunun yerini tespit edip yeniden ortaya çıkarmasıdır. Onun kazı esnada yaptığı dualar, Hanif olduğuna dair öne sürülen delillerden biridir. Rivâyetlere göre, kuyuyu kazmadan önce Allah'a dua etmiş ve ona güvenmiştir. Zemzem kuyusu Cürhümîler tarafından kapatıldıktan sonra uzun süre kaybolmuştur. Abdülmuttalib, defalarca rüya görmüş ve rüyasında kuyunun yeri kendisine "Taybe, Berre, Madnûne'yi kaz" şeklinde tarif edilmiş ve neticede Abdülmuttalib kazı çalışmaları yaparak onu tekrar bulmuştur.(İbn Hişâm, t.y., s. 1/131; İbn Sa'd, 1410/1990, s. 1/67) Suyun yeniden ortaya çıkarılması, İbrahimî tevhid inancına bağlılık açısından önemli bir adım olarak kabul edilmektedir.

Abdülmuttalib'in Hanif olabileceğine işaret eden asıl olay ise, onun Habeş Kralı Ebrehe'ye (ö. 570 [?]) karşı söyledikleri ve *Fil Olayı* esnasındaki tutumudur. Bu süreçte, doğrudan Allah'a hitap etmesi ve Kâbe'nin kutsiyetine verdiği önem, onun Hanif olabileceği iddialarını destekleyen hususlardan biridir. Abdülmuttalib'in, Hz. İbrahim'in dinî mirasına sahip çıkma isteği şeklinde yorumlanabilecek bu olay, muhtasar hâlde şöyle geçmektedir. Ebrehe, Sana'da Kulleys adında oldukça görkemli bir yapıya sahip kilise yapmıştır ve talep görmeyince Arap hacılarını oraya çevirmek için Kâbe'yi yıkmak amacıyla Mekke üzerine yürümüştür.(İbn Hişâm, t.y., s. 1/37) Ebrehe, Mekke'ye yakın Muğammis denilen yere geldiğinde Esved b. Maksûd adında bir adamını Mekke'ye göndermiştir. Esved, içlerinde Abdülmuttalib'in de iki yüz devesinin olduğu Kureyş'e ait malları gasp edip Ebrehe'ye göndermiştir. Bundan sonra Ebrehe, Hunâta el-Himyerî adındaki adamını Mekke'ye göndermiştir. Hunâta, Mekkelilerin liderinin Abdülmuttalib olduğunu öğrenince, ona Ebrehe'nin amacının savaşmak olmadığını, Kâbe'yi yıkmak olduğunu iletmiş; Abdülmuttalib de "İbrahim'in (as) evi olan bu ev Allah'ın kutsal evidir. Eğer mani olursa ki kendinin evi ve haremidir. Size zarar vermeniz için izin verirse Allah'a yemin ederim ki bizim buna mani olacak gücümüz yoktur" diye cevap vermiştir. Ebrehe'nin talebi üzerine de Hunâta ile çıkıp onun huzuruna gelmiştir. Abdülmuttalib ile konuşan Ebrehe ihtiyacını sordurunca o, adamlarının almış olduğu iki yüz devesini geri istediğini iletmiştir. Bunun üzerine Ebrehe "Seni görünce beğenmiş ve hürmet göstermiştim ancak benimle konuşunca gözümden düştün, atalarının ve dininin beytini düşünmektense iki yüz deveni konuşuyorsun" demiştir. Abdülmuttalib'in burada verdiği cevap çalışma açısından asıl üzerinde durulması gereken kısımdır. Buna göre o, "Develer bana ait onların sahibi benim, Beyt'in ise sahibi vardır, Rab onu korur" demiştir.(İbn Hişâm, t.y., s. 1/42-44)(ibn Sa'd'ın eserinde, Nüfeyl el-Has'amî'nin Abdülmuttalib'i Ebrehe ile görüştürdüğü zikredilmektedir. Bk. (İbn Sa'd, 1410/1990, s. 1/174) Buradaki olayda Abdülmuttalib'in Mekke'nin lideri olarak Habeş ordusuna karşı direniş göstermediği, sadece tevhide uygun hareket ederek Kâbe'yi Allah'a emanet ettiğini söylediği ve dua ettiği görülmektedir. Onun bu tutumu, Allah'a olan inancını ve tevhidî bir

eğilim taşıdığını gösterse de bu durumun Haniflikle doğrudan bağlantılı olup-olmadığı tartışmalıdır. Bu noktada, Abdülmuttalib'in Kâbe'yi putperest bir anlayışla mı yoksa tevhidî bir bilinçle mi koruduğu sorusu ortaya çıkmaktadır. Kâbe, o dönemde putlarla doluydu, ancak Hz. İbrahim'den kalma menasikin merkezi olarak da görülüyordu. Dolayısıyla onun Kâbe'ye bağlılığı, mutlak bir tevhid anlayışından mı yoksa geleneksel Mekke inancından mı kaynaklanıyordu sorusu net bir yanıt istemektedir.

2.1.2 Adakta Bulunması, Dua Etmesi, Allah ve Ahiret İnancı

Abdulmuttalib'in Hanif olup-olmadığı konusundaki önemli kanıtlardan biri de dua ve adak anlayışıdır. Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ı Allah'a kurban adamaya niyetlenmesi, Abdülmuttalib'in bir tür İbrahimî inançla bağlantılı olduğunu düşündüren bir olaydır. İslâm öncesi Arap toplumunda yaygın olmayan bu tür bir adak, Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'i kurban etme kıssasına benzerlik göstermektedir. Ancak bu uygulamanın Haniflikle mi yoksa başka bir gelenekle mi ilgili olduğu tartışmalıdır.

Rivâyetlere göre Abdülmuttalib gördüğü bir rüya üzerine beraberinde oğlu Hâris ile hareket edip Zemzem kuyusunu bulmuştur. Kureyşliler bu kuyuda kendilerinin de hakkı olduğunu iddia edip Abdülmuttalib'in üzerinde baskı kurmuşlardır. Tek oğlu ile çaresiz kalan Abdülmuttalib, Allah'a dua ederek O'ndan kendisini koruyacak on oğul istemiştir. Bunlar buluğa erdikleri zaman birini Allah için Kâbe'nin yanında kurban edeceğine dair adakta bulunmuştur.(İbn Hişâm, t.y., s. 1/140; Taberî, 1387, s. 2/240)

Bu olay, Allah'a adakta bulunulması yönüyle Haniflik değerleriyle uyuşmaktadır. Bununla beraber Hz. İbrahim'in Hz. İsmail'i kurban etmeye götürmesi ve nihayetinde onun yerine bir hayvanın kurban edilme süreci, Abdülmuttalib'in tevhidî bir yönelimden ziyade dönemin geleneksel adak kültürüne bağlı olduğunu düşündürmektedir. Çünkü Hanif olarak bilinen kişiler, bir insanı kurban etme gibi uygulamaları reddetmiştir.

Abdülmuttalib'in sık sık dua ettiği, Allah'a yöneldiği ve O'na tevekkül ettiği rivâyet edilmektedir. Özellikle bahsi geçtiği üzere Ebrehe'nin Kâbe'ye saldıracağı zaman, Abdülmuttalib'in "Ben develerin sahibiyim, Kâbe'nin sahibi Allah'tır, onu koruyacaktır" demesi ve sonrasında Ebrehe'ye karşı Allah'tan yardım istemesi,(İbn Hişâm, t.y., s. 1/45) onun putlara değil Allah'a yöneldiğini, O'na inancını ve güvenini gösteren önemli bir delil olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Abdülmuttalib'in Ebrehe'nin yanından ayrıldıktan sonraki tutumu Allah'a bağlılığını ve tevekkülünü göstermektedir. Buna göre Ebrehe'nin yanından ayrılıp, Kâbe'ye gelince, durumu Kureyşlilere anlatmış ve Mekke'den uzaklaşarak korunabilecekleri yerlere sığınmalarını istemiştir. Çünkü Abdülmuttalib, Ebrehe ve büyük ordusuna karşı askerî mücadele anlamında bir şey yapamayacağının farkındadır. Abdülmuttalib'in burada izlediği tavır, Allah'a inandığına ve ona yöneldiğine dair delil olarak gösterilmektedir. O, beraberinde bulunan birkaç Kureyşli ile Kâbe'nin kapı tokmağından tutarak Ebrehe'ye ve askerlerine karşı Allah'tan yardım istemişlerdir. İbn Hişâm, burada Abdülmuttalib'in Allah'a şöyle dua ettiğini aktarmaktadır:

"Allah'ım kul düşmana karşı kendi evini (göçünü) korur

Sen de kendi evini koru.

Onların haçları ve kuvvetleri galip gelmesin,

Yarın senin kuvvetine ve tedbirine karşı."(İbn Hişâm, t.y., s. 1/45; İbn Sa'd, 1410/1990, s. 1/74)

Şiir olarak aktarılan Abdülmuttalib'e ait bu dua, onun Allah'a olan inancını göstermektedir. Bunun yanı sıra bazı davranışları da Hanif değerler denilebilecek hasletler içermektedir. Bu bağlamda İbn Sa'd, Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib, el-Kelbî tarikiyle aktarımda bulunmaktadır. Buna göre Abdülmuttalib, Kureyş'in en ahlaklı, cömert ve erkekleri bozan bütün günahlardan uzak duran birisidir.(İbn Sa'd, 1410/1990, s. 1/69) Onun sahip olduğu bu vasıflar, Hanif olduğunu kesin şekilde ortaya koyamasa da Hanif değerlere sahip

olduğu söylenebilir. Diğer taraftan Ya‘kûbî ise herhangi bir râvî zikretmeksizin Kureyş’in ona İbrâhîm es-Sânî (ابراهيم الثاني) dediğini aktarmaktadır.(Severcan, 2022, ss. 49-50; Ya‘kûbî, 1431/2010, s. 2/11) İçinde bulunduğu toplum tarafından putlara tapmadığı gerekçesiyle mi yoksa başka hasletlerinden dolayı mı İbrâhîm es-Sânî olarak isimlendirildiği ise açıklanmamıştır.

Bununla beraber, bu dua anlayışı ile Haniflik arasında doğrudan bağlantı kurmak mümkün mü sorusu cevaplanmayı gerektirmektedir. Nitekim o dönemde Mekkeli müşriklerin Allah’ın varlığına inanmakla birlikte O’na ulaşmak için putları aracı kabul ettikleri Zümer (Zümer Suresi 39/3 “Bilinmeli ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır. Allah’tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, -ki “sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz” diyorlar- ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir. Yalancı ve inkâra saplanmış kimseyi Allah kesinlikle doğru yola yöneltmez.”) suresinde ifade edilmektedir. Yani onlar zaten Allah’a baş ilah olarak bakmaktadırlar (Tabi ki baş ilah olarak Allah inancı, bütün Câhiliye Arapları için geçerli değildir.). Nitekim bu yüzden de Müşrik diye isimlendirilmektedirler. Diğer taraftan Abdülmuttalib’in bu konuda nasıl bir tavır sergilediği ise tam bilinmemektedir. İbn Sa‘d’da “كَانَ يَتَأَلَّهُ وَيُعَظِّمُ الظُّلْمَ وَالْفُجُو” diye geçen ve “O Allah’a ibadet ederdi, zulmü ve kötülükleri büyük günah görürdü” şeklinde çevrilebilecek bir rivâyet, onun Allah’ın varlığını kabul ettiğini göstermektedir.(İbn Sa‘d, 1410/1990, s. 1/69) Sezikli de Abdülmuttalib’in Allah’ın varlığına inanmasının yanı sıra ömrünün sonlarına doğru puta tapmayı, içki içmeyi terk ettiğini ve Kâbe’nin çıplak tavaf edilmesini yasakladığını belirtmektedir.(Sezikli, 1988) Ancak ilk dönem klasik İslâm tarihi kaynaklarında ve sahih hadislerde ömrünün sonlarına doğru puta tapmayı reddettiğine dair bir rivâyete rastlanmamıştır. Ayrıca Sezikli’nin ifadelerine göre Abdülmuttalib’in başlangıçta putlara taptığı sonucu çıkarılmaktadır. Onun Allah’a inandığını gösteren bir başka kayda göre Hz. Peygamber’in çocukluk yıllarına denk gelen ve Mekke’de uzun yıllar devam ettiği söylenilen kıtlığın son bulması için o, Allah’a dua etmiştir.(İbn Sa‘d, 1410/1990, s. 1/72-73) Şu açıkça anlaşılmaktadır ki Abdülmuttalib, Allah’ın varlığına inanmaktadır; ancak o, aşikâr olan Allah inancının yanında dönemindeki Araplar gibi aracılara tevessül ediyor muydu? Sorusu bu noktada akla gelmektedir. Nitekim bu bağlamda bir diğer aktarımda Abdülmuttalib’in bir başka zaman Hübel’e kurban kestiği ve sonrasında Allah’a dua ettiği söylenmektedir.(Usta, 2016, s. 166) Abdülmuttalib, iyilik edenlerin mükâfatlandırıldığı, kötülük yapanların da cezaya çarptırıldığı bir ahiretin varlığına da inanıyordu. Muasır araştırmacı Söylemez, “Ya‘kûbî’nin bundan hareketle Abdülmuttalib’in ahirette diğer peygamberlerle haşr olunacağı” iddiasını aktarmaktadır.(Söylemez, 2016, s. 28) Buradaki asıl mesele ise Abdülmuttalib’in Allah’ın varlığını kabul etmesi değil, onun putlara karşı durumudur. Bu veriler, onun Allah’a inandığını ve dua ettiğini ancak dua anlayışının Haniflikle birebir uyuşup-uyuşmadığının net olmadığını göstermektedir. Ayrıca, İbn Bâbeveyh Şeyh Sadûk’un İmâmiyye Şîası’nca benimsenen kitaplardan *Kitâbu’l-Hısal*’da aktardığı bir rivâyete göre Hz. Peygamber, Hz. Ali’ye Abdülmuttalib’in oklarla kura çekmediğini, putlara tapmadığını ve sunaklarda kesilenleri yemediğini söylemiştir. Hatta bu konuda Abdülmuttalib’in “Ben ceddim İbrahim’in dini üzereyim” dediğini ifade etmiştir.(2025 , *بحار الأنوار - العلامة المجلسي - ج ١٥ - الصفحة ١٢٧*) Ancak bu rivâyetin Şiiliğin tezahürü olduğu açıktır.

2.2. Hanif Olmadığına Dair Kullanılabilecek Karşıt Rivayetler

Abdülmuttalib’in Hanif olduğunu söyleyen bahis mevzu rivâyetlerin ve uygulamalarının yanı sıra onun döneminin inanç anlayışına sahip olduğunu gösteren rivâyet, karîne ve uygulamaları da bulunmaktadır. Bunlar başlıklar hâlinde ele alınacaktır.

2.2.1. Müşrik Mekke Toplumunun Liderlerinden Biri Olması

Abdülmuttalib, Kureyş’in en saygın liderlerinden biri olup Kâbe’nin Rifâde ve Sikâye hizmetlerini yürütmek, hac işlerinin tanzimi gibi görevleri üstlenmişti. Mekke’nin sosyal ve dini yapısı göz önüne alındığında, bu tür

bir konumun putperest inançlarla tamamen çelişmesi beklenmemektedir. Zeyd b. Amr gibi Hanif olduğu iddia edilen isimler Mekke toplumundan dışlanırken Abdülmuttalib'in böyle bir durumla karşılaşmaması, onun Hanif olmadığı görüşünü destekleyen bir argüman olarak sunulmaktadır. Hiçbir kaynakta Abdülmuttalib'in müşrikler tarafından inancı dolayısıyla kınandığı veya dışlandığı geçmemektedir. Oğlu Ebû Leheb (ö. 2/624) gibi Müşrikler'in kendi inançlarından farklı olması hasebi ile Hz. Peygamber'e İslâm'ı tebliğinde gösterdikleri tepkinin Abdülmuttalib'e gösterilmediği görülmektedir. Şayet kendileri gibi inanmıyorsa Abdülmuttalib'e de böyle bir tepki gösterilmesi gerekirdi. Ayrıca Ebû Leheb'in, Hz. Peygamber'e babası Abdülmuttalib'in ahiretteki durumunun ne olduğunu sorması da Abdülmuttalib'in Hanif olmadığını destekleyen delil olarak sunulmaktadır.(İbn Sa'd, 1410/1990, s. 1/164-165)

2.2.2. Câhiliye Adağı ve Kâhine Başvurma

Abdülmuttalib'in Hanif olmadığını öne süren en güçlü delillerden biri, on oğlundan birini kurban etme adağıdır. Baş tarafı Abdülmuttalib'in Allah inancını gösteren deliller arasında aktarılan rivâyetin adak ve fal okları kısmı onun Hanif olmadığını destekleyen delillerdendir. Rivâyete göre Abdülmuttalib onuncu oğlu Abdullah doğduğunda bu adağını yerine getirmek için onları bir araya toplamış ve çocuklarına adağını haber vermiş, onlardan birer tane okun üzerine isimlerini yazıp getirmelerini istemiştir.(İbn Hişâm, t.y., s. 1/140; Taberî, 1387, s. 2/240) Sonrasında Abdülmuttalib ve oğulları Kureyş'in önemli olaylarda izlediği geleneksel uygulaması üzerine Hübel'in yanındaki ok görevlisine gitmişlerdir. Bazı çalışmalarda oldukça muhtasar aktarılan bu kısımda Kâbe'deki kura görevlisinden bahsedilmeden sadece ok çekildiği ifade edilmektedir.(Ağırman, 2007, ss. 238-239) Bu aşamada görevli, Abdülmuttalib'in talebi üzerine okları alıp birini çekmiş ve ok, Hz. Peygamber'in babası Abdullah'a çıkmıştır.(İbn Hişâm, t.y., s. 1/140-141; İbn İshâk, 1398/1978, ss. 32-34; İbnu'l-Kelbî, 2000, s. 28)(İbnü'l-Kelbî'nin eserinde sadece Abdülmuttalib'in Abdullah için Hübel'in yanında ok çektiği kısım rivâyet edilmektedir.) Ancak Kureyş'in âdet hâline geleceği endişesiyle ona yaptıkları baskı ve önerileri ile alternatif yol aranmış, sonunda Medine ve Hayber taraflarındaki bir kâhinenin önerisiyle fal okları ile belirlenen yüz deve Abdullah'a fidye olarak kurban edilmiştir.(İbn İshâk, 1398/1978, ss. 35-39) İbn Sa'd'da bu olayın Hübel veya Kâhine dâhil putperestlikle ilişkilendirilemeyecek bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Buna göre oku çeken görevli Hübel'in değil, Kâbe'nin görevlisi diye geçmektedir. Ayrıca develere ok çekilmesi önerisinde bulunan da Kâhine değil, Abdülmuttalib'in o esnada orada bulunan kızlarıdır.(İbn Sa'd, 1410/1990, s. 1/71-72)

Bu olay şu açılardan değerlendirilebilir: İslâm inancına göre Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in kurban kıssası, Allah'ın emri doğrultusunda gerçekleşmiş ve sonunda kurbanın yerine koç sunulmuştur. Oysa Abdülmuttalib'in adak uygulaması, putperest Arapların fal oklarına danışma ve adak sunma geleneğiyle örtüşmektedir. Bu bağlamda şayet ilk geçtiği hâliyle kabul edilirse onun tevhidî bir yönelimden daha ziyade dönemin geleneksel adak kültürüne bağlı olduğunu düşündürmektedir. Çünkü Hanif olarak bilinen kişiler, bu tür uygulamaları reddetmiştir. İkinci şekliyle kabul edilirse Hübel ve Kâhine'nin olmadığı hâliyle tehvidî anlayışa uygun gibi görünmektedir; ancak bunda da yine oka başvurma ve ok çekilmesi olayı İslâm'la bağdaşmamaktadır. Abdülmuttalib'in bu olayda fal oklarına başvurması, onun İslâm öncesi dinî geleneklere bağlı olduğunu düşündüren bir durumdur.

2.2.3. Putlarla İlişkisine Dair Rivâyetler

Abdülmuttalib'in Hanif olmadığı ihtimalini düşündüren bir diğer önemli işaret, onun putlarla tamamen ilişkisini kesmediğini gösteren rivâyetlerdir. Onun putlar adına kurban kesmesine dair anlatılar bulunmaktadır. İsâf ve Nâile adındaki putlar Kureyş'in kurbanlarını önünde kestiği sunaklardandır.(Fâkihî, 1414/1994, s. 2/13; İbn İshâk, 1398/1978, s. 24; İbnü'l-Esîr, 1417/1997, s. 1/609) Abdülmuttalib de çocuklarından birini adağı doğrultusunda kurban etme adına ok çektirdikten sonra okların Abdullah'a

çıkması üzerine Abdullah'ı kurban etmek için bu putların yanına götürmüştür.(Ebû Hilâl el-ʿAskerî, 1408, s. 29; İbn Hişâm, t.y., s. 1/153; İbn İshâk, 1398/1978, s. 34; İbnü'l-Esîr, 1417/1997, s. 1/609; Mâverdî, 1409, s. 195; Nüveyrî, 1423/2002, s. 16/54; Suheylî, 1421/2000, s. 2/86; Taberî, 1387, s. 2/241) Eğer bu rivâyetler doğruysa Hanifler putlara adak sunmadığı için onun Hanif olduğu görüşü zayıflamaktadır.

2.2.4. Abdülmuttalib'in Nesebi ve Ailesi

Buna göre eğer Abdülmuttalib gerçekten Hanif olsaydı en azından onun ailesinin ve özellikle çocuklarının da hiç değilse bazılarının bu inanç doğrultusunda yetişmesi beklenirdi. (Abdülmuttalib'in ölümünden sonra, İslâmiyet'in gelmesiyle Hz. Peygamber'in tebliğine mazhar olan ve Müslüman olan Hz. Hamza kast edilmemektedir. Burada kast edilen husus İslâmiyet gelmeden önceki dönemdir.). Ailesinin tamamının Abdülmuttalib'e tabi olmama ihtimali ise tabi ki kendini korumaktadır. Nitekim Hz. Nuh'a inanmayan karısı ve oğlu ile Hz. Lût ve karısının durumu bunu açık şekilde göstermektedir. Bununla beraber Abdülmuttalib ile ailesi arasında inanç yönünde tenâkuzların olduğuna dair rivâyetler bulunmamaktadır. Şu var ki babası Abdülmuttalib'e inanç yönünde muhâlefet ettiğine dair bir rivâyet bulunmayan, putperest olduğu kesin bilinen ve asıl adı bile Abdüluzza (Uzza'nın kölesi anlamına gelmektedir.) olan oğlu Ebû Leheb, İslâm'a en büyük düşmanlığı yapan isimlerdendir. Ayrıca Hz. Peygamber'i sürekli atalarının dinine karşı çıkmakla itham etmektedir. Şayet Abdülmuttalib Hanif olsaydı Ebû Leheb, Hz. Peygamber'e böyle bir ithamda bulunur muydu? Yoksa atalarından kastı babası Abdülmuttalib değil midir? Bu bağlamda yalnızca şu olay onun atalarına bağlılık yönüyle İslâm karşıtı inanca sahip olduğunu göstermesi bakımından kayda değerdir: Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib öldükten sonra ailenin liderliğini üstlenen Ebû Leheb, Hz. Peygamber'e kendisini koruyacağını, yapmak istediklerini yapabileceğini ve kimsenin kendisine dokunmasına izin vermeyeceğini söylemişti. Bu durumdan haberdar olan Kureyşliler, Ebû Leheb'e gelerek dinini değiştirip değiştirmediğini sormuşlar ve Hz. Peygamber'i korumaktan vazgeçmesini istemişlerdir. Ebû Leheb ise "Ben Abdülmuttalib'in dinini bırakmadım; ancak yeğenimin istediklerini gerçekleştirinceye kadar haksızlığa maruz kalmasını istemiyorum" diye cevap vermiştir. Bir süre sonra İslâm'ın azılı düşmanlarından olan Ukbe b. Ebû Muayt (ö. 2/624) ve Ebû Cehil (ö. 2/624), Ebû Leheb'e gelerek "Senin yeğenin babanın ahirette nerede olduğunu sana söyledi mi?" diye sorarak onu tahrik etmişlerdir. Bunun üzerine Ebû Leheb hiç vakit kaybetmeden Hz. Peygamber'e gelmiş ve Abdülmuttalib'in ahirette nerede olduğunu sormuştur. Hz. Peygamber de "O kavminin yanındadır" diyerek Ebû Leheb'i kırmayacak şekilde cevap vermiştir. Gönlü mutmain bir şekilde dönen Ebû Leheb, Ukbe ve Ebû Cehil'e olanları anlatınca onlar "O ateşte, Cehennem'dedir demek istiyor" demişlerdir. Bunun üzerine Ebû Leheb ikinci kez Hz. Peygamber'in yanına dönüp "Ey Muhammed! Abdülmuttalib Cehennem'e mi girecek?" diye sormuştur. Hz. Peygamber cevaben "Evet, Abdülmuttalib de onun gibi Allah'tan başka ilahlara taparak ölenler gibi cehenneme girmiştir" demiştir. Çok öfkelenen Ebû Leheb, babası Abdülmuttalib'in cehennemde olduğunu söyleyen Hz. Peygamber'i korumaktan vazgeçmiştir. Ayrıca ona işkenceden vazgeçmeyeceğini ve daha da düşman olacağını ifade etmiştir.(İbn Sa'd, 1410/1990, s. 1/164-165) Şu hâlde eğer Abdülmuttalib putperestliğe tamamen karşı olsaydı, ailesinde bu inancı daha yaygın şekilde aktarması beklenirdi, diye düşünülmektedir. Ebû Leheb'in "Abdülmuttalib'in dinini bırakmadım" ifadesinden kasıt nedir, putperest olan Ebû Leheb, babasının dini üzere olduğunu söyleyerek babasının da mı putperest olduğunu kast etmektedir. Şayet böyleyse bu durum onun Hanif değil geleneksel Kureyşî din anlayışına sahip olduğunu düşündürmektedir.

3. Tarihsel Bir Değerlendirme

3.1. Rivâyetlerin Güvenilirliği

Buraya kadar Abdülmuttalib'in Hanif olup-olmadığı konusundaki farklı rivâyetler verilmiş, erken dönem İslâm tarihi kaynaklarından İbn İshâk, İbn Hişâm, Taberî ve İbn Sa'd gibi müverrihlerin eserlerinde konuyla alakalı geçen rivâyetler aktarılmıştır. Bu rivâyetlerden bazıları birbiriyle çelişki arz etmektedir. Abdülmuttalib'in Câhiliye Döneminin toplum yapısı ile ters düşmeyen, dönemin dini hayatına yönelik uygulamalarının olduğu görülmektedir. Ancak bu rivâyetlerin râvîleri kimi zaman zikredilmemekte bazen de tek bir râvî üzerinden haber gelmektedir. İslâm tarihi kaynaklarında durum bu şekilde iken acaba hadis kaynaklarında Abdülmuttalib ile ilgili rivâyetler var mıdır ve sıhhat durumları nedir? Bunların tamamının değerlendirilmesi çalışmanın hacmi açısından sıkıntı oluşturacaktır. Ancak konuyla alakalı birkaç örnek üzerinden çalışma sürdürülecektir.

Onun inancı hakkında doğrudan sahih bir hadis bulunmasa da Ebû Tâlib hakkında geçen sahih hadisler Abdülmuttalib'i de içermektedir. Bazı rivâyetlerde onun putlara tapmadığı ya da Allah'a yöneldiği belirtilse de bunların senet açısından güvenilirliği sorgulanmaktadır. Abdülmuttalib'in Hanif olduğuna dair zikredilen bazı rivâyetler ise Haniflikle doğrudan bağlantı kurulacak rivâyetler değildir. Örneğin Tirmizî'de geçen "Şüphesiz ki Allah, İsmail'in evlatlarından Kinâne'yi özel, Kinâne'den Kureyş'i özel, Kureyş'ten Benî Hâşim'i özel, Benî Hâşim'den de beni özel olarak seçti."(Tirmizî, 1395/1975, s. 5/583)1 Bu hadiste doğrudan Abdülmuttalib'in Hanif olduğuna işaret eden bir anlam bulunmamaktadır. Burada Hz. Peygamber'in soy silsilesinin özel seçildiği ki muhakkak böyledir, üzerinde durulmaktadır. Farklı hadislerde Hz. Peygamber'in "Ben (as) annem ile babam arasından (nikâh ile) dünyaya geldim; Câhiliye Dönemi ahlaksızlıklarından hiçbir şey bana bulaşmadı. Ben, zina (sifâh) yoluyla değil nikâh bağıyla dünyaya geldim. Hz. Âdem'den (as) itibaren hep nikâhlı anne-babalardan intikal ederek geldim. Sonunda anneme ve babama ulaştım. Bu yüzden ben, sizin en hayırlınızım (soyum temizdir)"(Beyhakî, 1408/1988, s. 1/174)2 buyurduğu aktarılmaktadır. Bu hadiste Hz. Peygamber'in nikâhsız bir nesilden olmayıp temiz bir nesilden geldiği buyurulmaktadır. Görüldüğü üzere ilgili hadiste, Hz. Peygamber'in soyunun temizliği ve şerefi özellikle vurgulanmaktadır. Bununla beraber Abdülmuttalib'in inancı burada zikredilmemektedir, nikâh ve inanç meselesi ise farklı olgulardır. Buna benzer Hz. Peygamber'in soyunun pâk olduğunu gösteren farklı tarik ve lafızlarla gelen hadisleri çoğaltmak mümkündür, ancak çalışmada üzerinde durulan husus, Abdülmuttalib'in Hanifliği meselesidir. Bu bağlamda Buhârî'de, Ebû Tâlib ile ilgili geçen bir rivâyet ise Abdülmuttalib hakkında da bilgi vermektedir. Rivâyet sened ve metniyle şu şekildedir:

"حدثنا إسحاق، أخبرنا يعقوب بن إبراهيم، قال: حدثني أبي، عن صالح، عن ابن شهاب، قال: أخبرني سعيد بن المسيب، عن أبيه أنه أخبره: أنه لما حضرت أبا طالب الوفاة جاءه رسول الله صلى الله عليه وسلم، فوجد عنده أبا جهل بن هشام، وعبد الله بن أبي أمية بن المغيرة، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لأبي طالب: " يا عم، قل: لا إله إلا الله، كلمة أشهد لك بها عند الله " فقال أبو جهل، وعبد الله بن أبي أمية: يا أبا طالب أترغب عن ملة عبد المطلب؟ فلم يزل رسول الله صلى الله عليه وسلم يعرضها عليه، ويعودان بتلك المقالة حتى قال أبو طالب آخر ما كلمهم: هو على ملة عبد المطلب، وأبى أن يقول: لا إله إلا الله، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «أما والله لأستغفرن لك ما لم أنه عنك» فأنزل الله تعالى فيه: {ما كان للنبي} [التوبة: 113] الآية" "ما كان للنبي والذين آمنوا أن يستغفروا للمشركين

---

1 "حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الدِّمَشْقِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا الوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا الأَوْزَاعِيُّ قَالَ: حَدَّثَنِي شَدَّادٌ أَبُو عَمَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنِي وَاثِلَةُ بْنُ الأَسْقَعِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى كِنَانَةَ مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ، وَاصْطَفَى قُرَيْشًا مِنْ كِنَانَةَ، وَاصْطَفَى مِنْ قُرَيْشٍ، هَاشِمًا مِنْ قُرَيْشٍ، وَاصْطَفَانِي مِنْ بَنِي هَاشِمٍ» إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى مِنْ" Benzer hadis İbn Sa'd'da da şu lafızlarla geçmektedir. "وَلَدِ إِبْرَاهِيمَ إِسْمَاعِيلَ وَاصْطَفَى مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ بَنِي كِنَانَةَ وَاصْطَفَى مِنْ بَنِي كِنَانَةَ قُرَيْشًا وَاصْطَفَى مِنْ قُرَيْشٍ بَنِي هَاشِمٍ وَاصْطَفَانِي مِنْ بَنِي هَاشِمٍ" bk. (İbn Sa'd, 1410/1990, s. 1/18)

2 "فَأُخْرِجْتُ مِنْ بَيْنِ أَبَوَيْنِ، فَلَمْ يُصِبْنِي شَيْءٌ مِنْ عُهْرِ الْجَاهِلِيَّةِ. وَخَرَجْتُ مِنْ نِكَاحٍ، وَلَمْ أَخْرُجْ مِنْ سِفَاحٍ، مِنْ لَدُنْ آدَمَ، حَتَّى انْتَهَيْتُ إِلَى أَبِي وَأُمِّي، فَأَنَا خَيْرُكُمْ نَفْسًا،"

ولو كانوا أولي قربى من بعد ما تبين لهم أنهم أصحاب الجحيم" (Buhârî, 1422, s. Tefsîr 16, 2/196)

Rivâyet zinciriyle birlikte hadis metninin tercümesi şöyledir:

Bize İshâk rivâyet etti, Ya'kûb b. İbrahim bize haber verdi, babam (İbrahim), Sâlih'ten, o da İbn Şihâb'dan şöyle rivâyet etti: İbn Şihâb şöyle dedi: Bana Saîd b. el-Müseyyeb, babasından haber verdi: Babasının kendisine şöyle dediğini aktardı: "Ebu Tâlib'in ölüm vakti geldiğinde, Allah Rasûlü (sav) onun yanına geldi. Orada Ebû Cehil b. Hişâm ile Abdullah b. Ebî Ümeyye b. el-Muğîre de bulunuyordu. Allah Rasûlü (sav) Ebu Talib'e şöyle dedi: Ey amca! Lâ ilâhe illallah de ki ben bu sözü senin lehine Allah katında delil olarak göstereyim. Bunun üzerine Ebû Cehil ve Abdullah b. Ebi Ümeyye şöyle dediler: Ey Ebû Tâlib! Abdülmuttalib'in dininden yüz mü çevireceksin? Allah Rasûlü (sav) ona bu sözü söylemesi için ısrarla tekrar etmeye devam etti. Onlar da aynı cümleyi tekrarlıyorlardı. Sonunda Ebû Tâlib onlara son söz olarak şöyle dedi: "O (ben), Abdülmuttalib'in dini üzeredir." ve "Lâ ilâhe illallah" demeyi reddetti. Bunun üzerine Allah Rasûlü (sav) şöyle buyurdu: Vallahi, bundan engelleninceye kadar sana istiğfar etmeye devam edeceğim. Bunun üzerine Yüce Allah şu ayeti indirdi: "Müşriklerin cehennemlik oldukları müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra, akraba bile olsalar Peygamber de müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler."(Tevbe Suresi 9/113). Buhârî'de geçen bu rivâyete göre Ebû Tâlib'in Hz. Peygamber'in teklif ettiği Kelime-i Tevhîd'i söylemediği ve Abdülmuttalib'in dini üzere olduğunu söylediği anlaşılmaktadır. Şayet inen ayetin sebeb-i nüzulü doğru ise Hz. Peygamber'in en azından amcası için bağışlanma dilememesi istenilmektedir. Çalışmada ele alınan Abdülmuttalib'in de bu rivâyet baz alınırsa Kureyş'in geleneksel inanç kültürüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Müslim'de de benzer bir rivâyet geçmektedir. Ayrıca tercümesi verilmeyecek olan hadisin sonunda indiği söylenen Tevbe Suresi 113. Ayetten başka bir ayetin daha inmiş olabileceği ele alınmaktadır. Buna göre Kasas Suresi 56. Ayet "(Rasûlüm!) Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin; bilakis, Allah dilediğine hidayet verir ve hidayete girecek olanları en iyi O bilir" inmiştir ve Hz. Peygamber'e sevdiği kişiler bile olsa hidayete kendisinin değil, Allah'ın erdireceği hatırlatılmıştır. Bu hadisin sened ve metni ise şu şekildedir:

"وَحَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ وَعَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ قَالاَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ ح وَحَدَّثَنَا حَسَنٌ الْحُلْوَانِيُّ وَعَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ قَالاَ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ - وَهُوَ ابْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ - قَالَ حَدَّثَنِى أَبِى عَنْ صَالِحٍ كِلاَهُمَا عَنِ الزُّهْرِىِّ بِهَذَا الإِسْنَادِ مِثْلَهُ لَمَّا حَضَرَتْ أَبَا طَالِبٍ الْوَفَاةُ جَاءَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم فَوَجَدَ عِنْدَهُ أَبَا جَهْلٍ وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِى أُمَيَّةَ بْنِ الْمُغِيرَةِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم « يَا عَمِّ قُلْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ . كَلِمَةً أَشْهَدُ لَكَ بِهَا عِنْدَ اللَّهِ » . فَقَالَ أَبُو جَهْلٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِى أُمَيَّةَ يَا أَبَا طَالِبٍ أَتَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ . فَلَمْ يَزَلْ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَعْرِضُهَا عَلَيْهِ وَيُعِيدُ لَهُ تِلْكَ الْمَقَالَةَ حَتَّى قَالَ أَبُو طَالِبٍ آخِرَ مَا كَلَّمَهُمْ هُوَ عَلَى مِلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ . وَأَبَى أَنْ يَقُولَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ . فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم « أَمَا وَاللَّهِ لأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ مَا لَمْ أُنْهَ عَنْكَ » . فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ (مَا كَانَ لِلنَّبِىِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِى قُرْبَى مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ) . وَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى فِى أَبِى طَالِبٍ فَقَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم (إِنَّكَ لاَ تَهْدِى مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِى مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ) غَيْرَ أَنَّ حَدِيثَ صَالِحٍ انْتَهَى عِنْدَ قَوْلِهِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِيهِ . وَلَمْ يَذْكُرِ الآيَتَيْنِ وَقَالَ فِى حَدِيثِهِ وَيَعُودَانِ فِى تِلْكَ الْمَقَالَةِ . وَفِى حَدِيثِ مَعْمَرٍ مَكَانَ هَذِهِ الْكَلِمَةِ فَلَمْ يَزَالاَ بِهِ." (Müslim, t.y., s. İmam 133, /41)

Bu çerçevede, tarihi rivâyetlerde geçen Abdülmuttalib'in Allah'a ve ahirete inancının, Haniflere ait bazı hasletlerinin yanı sıra, Kâbe önündeki Zemzem kuyusundan çıkan değerli eşyaların kime ait olduğunu ve oğulları arasından hangisini kurban edeceğini belirlemek için uyguladığı kura olaylarına dair tarihî rivâyetler ve hadisler onun dini inancı hakkında çelişkili bir durum arz etmektedir. Ancak bu durum onun kesin bir şekilde Hanif olduğu sonucuna varmayı zorlaştırmakla beraber, onun dönemin geleneksel dini inancına sahip olduğu görüşünü desteklemektedir.

3.2. Muhtemel Tarihsel Durum

Buhârî ve Müslim'de geçen rivâyetlerle beraber, farklı rivâyetlerin de bulunması hasebi ile Abdülmuttalib'in dini kimliği hakkında tarihsel bir analiz de yapmak gerekmektedir. Bu bağlamda Câhiliye Dönemi'nin dinî yapısı içinde Abdülmuttalib'in durumunun göz önünde bulundurulması önemi haizdir. Câhiliye Dönemi'nde Mekke toplumu, inanç bakımından büyük oranda putperest bir yapıya sahipti. Allah'tan başka ilahlara da inanan Kureyşlilerin Kâbe'de bulunan putlara taptığı ve çeşitli adak ritüelleri gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Ancak bunun yanında, toplumda yukarıda bahsi geçtiği üzere Hanif olarak bilinen isimler de bulunuyordu. Yine zikri geçtiği üzere Abdülmuttalib, Kureyş'in en önemli liderlerinden biri olarak hem idarî hem de dinî bir otoriteye sahipti. Onun tamamen Hanif olması, dönemin Mekke toplum yapısına ve geleneksel inancına tam anlamıyla uygun görünmemektedir. Çünkü eğer Abdülmuttalib, Mekke toplumunun inanç şekli olan putperestliğe açıkça karşı olsaydı, yaşadığı toplum içinde baskıya uğraması muhtemeldi. Ancak hadislerde ve İslâm tarihi kaynaklarında geçen mevcut verilerde onun tıpkı Hanifler gibi toplumdan dışlandığına dair bir rivâyet ve kanıt bulunmamaktadır. Bu veriler ışığında, tarihsel duruö açısından bakıldığında ise Abdülmuttalib'in tam anlamıyla bir Hanif olduğu değil, ancak putperest inançlara mesafeli bir tutum sergileyen bazı Hanif değerlere sahip tevhidî bir eğilim taşıdığı düşünülebilir.

Sonuç

Bu çalışma, Abdülmuttalib'in dini kimliğini, özellikle Hanif olup-olmadığı tartışmaları; rivâyetlerin güvenilirliği, tarihsel bağlam çerçevesinde ele almıştır. Abdülmuttalib'in dinî kimliğini tartışmak, İslâm öncesi Câhiliye toplumu dinî yapısını anlamak açısından önemlidir. Bu bağlamda, Abdülmuttalib'in dinî kimliği üzerine yapılan tartışmalar, İslâm'ın tebliğ edildiği dönemin sosyo-kültürel yapısını anlamak açısından değerlidir. Elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilir: Hanif olduğunu öne sürenler, onun putlara tapmadığını, "Ben fillerin sahibiyim Kâbe'nin sahibi Allah'tır" dediğine dair rivâyetleri ve Kâbe ile ilişkisini delil olarak sunmaktadır. Kâbe'ye hizmeti ve Zemzem kuyusunu yeniden açması, onun Hz. İbrahim'in mirasına bağlılık gösterdiğini düşündürebilir. Dua ve tevekkül anlayışı, onun Allah inancını ortaya koymaktadır. Ancak buna karşı ileri sürülebilecek rivâyetler ise, Abdülmuttalib'in Kureyş'in önemli siyasi liderlerinden biri olarak Mekke toplumunun geleneksel dinî yapısına uyum sağladığını, fal okları gibi uygulamalara başvurduğunu ve sunakların yanında kurban kesme gibi bazı müşrik ibadetlerine katıldığını öne sürmektedir. Bununla beraber Sahihayn'da geçen ilgili hadislere göre ise onun dönemin Mekke inanç kültürüne sahip olduğu sonucu çıkmaktadır. Tarihsel bağlam açısından bakıldığında ise Abdülmuttalib'in tamamen putperest olmadığı ancak tam anlamıyla Hanif olarak da nitelendirilemeyeceği, bazı Hanif değerlere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda "Tevhidî bir karakter ve eğilim taşıyan ancak kesin Hanif olduğu söylenemeyecek" bir şahsiyet olarak değerlendirilebilir. Onun putperestlikten uzak durduğu ancak Haniflik'in tüm kriterlerini taşımadığı sonucuna varılabilir.

Kaynakça

Ağırman, M. (2007). Târîhî Bir Yanlışın Düzeltilmesi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *27*, Article 27.

Bağdâdî, E. C. M. b. H. b. Ü. b. A. el-Hâşimî el-. (t.y.). *Kitâbü'l-Muhabber*. Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde.

Bağdâdî, E. C. M. b. H. b. Ü. b. A. el-Hâşimî el-. (1405/1985). *El-Munemmak fî ahbâri Kureyş*. y.y.

Beyhakî, E.-H. Z. A. b. Z. b. M. b. H. el-. (1408/1988). *Delâʾilu'n-Nubuvve ve maʿrifetu Ahvâli sâhibi'ş-şerîʿa* (Vols. 1-7). Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye; Dâru'r-Reyyân.

Buhârî, M. b. İ. E. A. el-. (1422). *Sahih-i Buhârî* (1. bs). Dâru Tavki'n-Necât.

Ebû Hilâl el-ʿAskerî, E. H. el-Ḥasen b. ʿAbdullâh. (1408). *El-Evâîl*. y.y.

Erdil, İ. (2023). Kur'an'da Hanif Kavramı ve Meâllere Yansıması. *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi*, *5*, Article 5. https://doi.org/10.61216/darulhadisdergisi.1373447

Fâkihî, E. ʿAbdullâh M. b. İ. el-Mekkî el-. (1414/1994). *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehri ve hadîsihi* (2. bs, Vols. 1-6). Dâru Hadar li't-Tıbâʿati ve'n-Neşri ve't-Tevzîʿi.

İbn Hişâm, E. M. ʿAbdulmelik b. H. el-Himyerî. (t.y.). *Es-Sîretu'n-Nebeviyye* (Vols. 1-2). Şirketu't-Tıbâʿati'l-Fenniyyeti'l-Muttahide.

İbn İshâk, E. 'Abdullâh M. b. İ. b. Y. el-Muttalibî. (1398/1978). *Es-Sîre (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî)*. Dâru'l-Fikr.

İbn Kuteybe, E. M. A. b. M. ed-Dîneverî. (1992). *El-Maârif* (2. bs). el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Ammetü lilküttâb.

İbn Manzûr, E.-F. M. b. M. b. A. el-Ensârî. (1414). *Lisânü'l-Arab* (3. bs, Vols. 1-15). Dâru Sadır.

İbn Sa'd, E. ʿAbdullâh M. b. S. b. M. (1410/1990). *Et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Vols. 1-8). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbnu'l-Kelbî, E.-M. H. b. M. el-Kelbî. (2000). *Kitâbu'l-Esnâm*. Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye.

İbnü'l-Esîr, E.-H. İ. A. b. M. b. A. (1417/1997). *El-Kâmil fi't-târîh* (Vols. 1-10). Dârü'l-Kitâbi'l-Arabiyye.

Kuzgun, Ş. (1997). Hanîf. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 16, ss. 33-39). TDV Yayınları.

Mâverdî, E.-H. ʿAlî b. M. el-Basrî el-. (1409). *Aʿlâmu'n-Nubuvve*. Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl.

Müslim, E.-H. M. b. el-Haccâc. (t.y.). *Sahihi Müslim*. Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi.

Nüveyrî, Ş. A. b. A. b. M. en-. (1423/2002). *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb* (Vols. 1-33). Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyyeti.

Severcan, Ş. (2019). *Hz. Muhammed İslam Daveti Mekke*. Fecr Yayınları.

Severcan, Ş. (2022). *Hz. Muhammed'in Hayatı Siyer*. Bilay.

Sezikli, H. A. (1988). Abdülmuttalib. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 1, ss. 272-273). TDV Yayınları.

Söylemez, M. M. (2016). İlk Dönem İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Cahiliye. İçinde M. M. Söylemez (Ed.), *Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı*. Ankara Okulu Yayınları.

Suheylî, E.-K. ʿAbdurrahman b. ʿAbdullâh b. A. es-. (1421/2000). *Er-Ravd'ul-unf fî şerhi's-Sîreti'n-Nebevîyye* (Vols. 1-7). Dâru İhyâi't-Turâsi'l-ʿArabî.

Taberî, E. C. İ. C. M. b. C. b. Y. et-. (1387). *Târîhu't-Taberî: Târîhu'r-rusul ve'l-müluk* (2. bs, Vols. 1-11). Dâru't-Türâs.

Tirmizî, E. ʿÎsâ M. b. ʿÎsâ et-. (1395/1975). *Sunenu't-Tirmizî* (Vols. 1-5). Şirketu Mustafâ'l-Bâbî'l-Halebî.

Usta, İ. (2016). Cahiliye Dönemi Tanrılarından Hübel. İçinde M. M. Söylemez (Ed.), *Cahiliye Araplarının İlahları*. Ankara Okulu Yayınları.

Ya'kûbî, İ. V. A. b. İ. b. C. el-. (1431/2010). *Târîhu'l-Ya'kûbî* (2. bs). Dâru Sadır.

المكتبة الشيعية. (2025, Mart 27). *بحار الأنوار—العلامة المجلسي—ج ١٥—الصفحة ١٢٧*. الكتب/1446_بحار-الأنوار-العلامة-المجلسي-ج-١٥/الصفحة_130 http://shiaonlinelibrary.com/